

Sadrüşşerîa'nın "Mukaddimât-ı Erbaa"sı Üzerine | Asiye Şefika Sümeyye Kapusuz

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2020-2021

Sadrüşşerîa'nın "Mukaddimât-ı Erbaa"sı Üzerine

Sadrüşşerîa'nın (ö. 747/1346) Mukaddimât-ı Erbaa adlı metni, müstakil bir eser olmayıp Tenkîhu'l-usul adlı eseri üzerine yine kendisinin yazmış olduğu et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-tenkîh adlı şerhinde yer alan bir bölümdür. Fakat gerek yoğun içeriği gerek meselelere orijinal katkıları gerekse de sonrasında hakkında yazılan şerh ve haşiyelerle yeni bir literatür oluşturmuş olması; bu kitap bölümün müstakil bir esermişçesine ele alınıp incelenmesini elzem kılar. İslami ilimler açısından müteahhir dönem tartışmalarında merkezi bir yer alan sorunlara değinen eser, temelde husn-kubh meselesini Matüridi bir çizgide ele alır. Felsefi teori ve kavramların İslami ilimlerde yer almaya başladığı post-klasik dönemde Hanefi-Maturidi çizgiyi bu yeni gelişmeler çerçevesinde sistemleştiren isimlerden biri olan Sadrüşşerîa, disiplinler arası bir tavırla başta fıkıh usulü, kelam ve dil bilgisi alanlarından faydalandığı Mukaddimât-ı Erbaa 'sında Eş'railere karşı insanın, filozoflara karşı Allah'ın iradesini savunur.

Mukaddimât-ı Erbaa, esasen husn-kubh konusunda Fahreddin er-Razî'nin el-Mahsul adlı eserinde yer alan ve genel Eş'ari tutumun da bir resmini çizen iki delile cevap ve reddiye niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızda sırasıyla, Sadrüşşerîa'nın ilmi şahsiyeti, muakddime kavramı ve dört mukaddime literatürü kısaca ansiklopedik bir yaklaşımla verilecek, konu ile ilgili kavramlar ve Razî'nin bahsi geçen delilleri açıklanacak, ana metnin içeriği özetlenecek, ardından önemi ve ilişkili olduğu alanlara katkılarından bahsedilerek sonuç kısmında da genel bir bakış verilmeye çalışılacaktır.

1. Sadrüşşerîa

Türk asıllı olduğunu iddia eden çalışmalar bulunmakla beraber, Arap asıllı olduğuna dair daha güçlü deliller bulunan Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes'ud; aynı isimle tanınan ve birer alim olan dedeleri ile karıştırılmaması için "Asgar" ve "Sânî" sıfatları ile anılır. [1] Sadrüşşerîa es-Sânî, çok yönlü bir alimdir ve Ta'dilü'l-ulûm adlı eserinde de bu çok yönlü birikimi doğrultusunda fıkıh usulü, kelam, mantık, dilbilimleri gibi pek çok alanı birleştiren ve geliştirmeye çalışan büyük bir projeye hizmet eder. Hicri 747 yılında Buhara'da vefatı ile yarım kalan bu eser, onun ilmi kişiliği ve bütüncül yaklaşımı hakkında önemli ip uçları sunar. Ayrıca Mukaddimât-ı Erbaa 'nın da içinde yer aldığı ve Tenkîhu'l-usul eserinin şerhi olan et-Tavzîh adlı eseriyle Sadrüşşerîa, Hanefi fıkıh usulü için müteahhirün dönemini başlatan isim olur. Mukaddimât-ı Erbaa ise bu kitabın en özgün ve önemli bölümü kabul edilir. [2] Onun öne çıkan eserlerinden bir diğeri ise dedesi Burhânüşşerîa Mahmud'un Vikâyetü'r-rivâye 'si üzerine yazdığı Şerhu'l-Vikâye 'dir. Bu eser, zamanla Osmanlı medreselerinde okutulan temel eserlerden biri haline gelir.

Sadrüşşerîa'nın eserlerinde öne çıkan tavra bakıldığında, onun sadece malumat özetleme ve sunma yoluna gitmeyip aynı zamanda eleştirel bir tavırla kendi görüşlerini savunduğu ve meselelere yeni soluk ve bakış açıları getirmesi dikkat çeker. Müellifin, özellikle usul ve kelam alanlarında bu yeni yaklaşımları ele alırken kendinden önceki alimlere geniş atıflar veren geleneksel yaklaşımı kullanmayıp felsefe ve kelam dilini ön plana çıkaran Razî'nin metodunu benimsediği görülür. [3] Sadrüşşerîa'nın İslami ilimlere önemli bir katkısı da onun yaşadığı zamana kadar sadece felsefenin konusu kabul edilen ve literatürde ukûl-i erbaa olarak geçen Aristoteles'in dört akıl teorisini fıkıh usulünün insan tasavvuru ve ehliyet bahsi içerisinde ele alması, özellikle bu mertebelerden "akl bi'l-meleke"yi teklifin dayanağı olarak belirleyen Beyzâvî'yi takip ederek onu bir fıkıh usulü konusu haline getirmesidir. [4]

2. Mukaddime Kavramı ve Dört Mukaddime Literatürü

Mukaddimenin giriş, önsöz, sunuş veya bir şeyi önceleyen gibi kelime anlamları olmakla beraber kavram olarak, meselelerin kendisine bağımlı olduğu ve bundan dolayı da asıl ele alınmak istenen konunun öncesinde incelenen unsur anlamına gelir. Mantıki kıyaslarda ise sonucun çıkarıldığı önermelerin her biri için kullanılır. Bir metot olarak, asıl ispatlanması amaçlanan ana tezin parçalara ayrılarak her bir parçanın bir mukaddime şeklinde ele alınmasını ifade eder. Bu mukaddimelerde ele alınan parçalar, kendi içlerinde ayrıntılandırılıp zenginleştirilerek birbiriyle bağlantılı ve sağlam deliller oluşturur. [5] Daha öncesinde mevcut olup olmadığı bilinmeyen bu yöntem ilk olarak Fahreddin er-Rāzī'nin el-Metālibü'l-āliyye 'sinde öne çıkar ve sonraki ulama tarafından da başvurulan bir metot halini alır.

Husn-kubuh kavramlarının dört mukaddime üzerinden incelendiği Mukaddimāt-ı Erbaa , iki bölümden oluşan et-Tavzih 'in birinci bölümünde yer alır ve bu bölümün en orijinal kısmı kabul edilir. Rāzī'nin husn ve kubhun şer'iliği hakkında geliştirdiği iki delil üzerinden Eş'ari yaklaşımın eleştirildiği eser, yine Eş'ari bir alim olan Taftāzānī tarafından et-Telvih ilā keşfi hakā'iki't-Tenkīh adlı eserinde geniş bir biçimde ele alınarak kritik edilir. Kadı Burhaneddin, Molla Hüsrev, Abdülhakīm es-Siyākūtī, Hasan Çelebi Fenārī gibi alimlerin et-Telvih üzerine yazdıkları haşiyelerinde yer alan Mukaddimāt bölümleri bu literatürün ilk parçalarıdır. Müstakil risaleler ise Taftāzānī'den yaklaşık yüzyıl sonra Fatih Sultan Mehmet'in emri ile oluşturulan tartışma halkalarına katılan alimlerce yazılır. Alāeddin Arabī, Molla Hatibzāde Muhyiddin Mehmed Efendi, Hacı Hasanzāde Mehmed b. Hasan, Molla Lütfi, Molla Abdülkerim, Molla Hasan b. Abdüssamed es-Samsūnī bu dönemde tartışmalara katılarak müstakil risale kaleme alan alimlerden bazılarıdır. Fatih döneminden sonra Mukaddimāt-ı Erbaa üzerine haşiyeye yazmak adeta bir gelenek halini alır ve Abdülhakīm es-Siyākūtī, Kazābādī, Dāvūd-ı Karsī, Halil b. Mehmed el-Konevī el-Akvirānī, Mekki Mehmed Efendi gibi alimlerce kaleme alınmaya devam eder. Ayrıca metnin içeriği pek çok disiplini kapsadığı için müstakil risaleler dışında farklı alanlara ait eserlerde de Mukaddimāt'a değinildiği; özetleme, eleştiri ve değerlendirmelerin yapıldığı; hatta alternatif mukaddimelerin yazıldığı görülür. Beyāzizāde Ahmed Efendi'nin İşārātü'l-merām 'ı, Molla Fenārī'nin Fusūlü'l-bedāyi' 'i, Filibeli Seyyid Halil Feyzi Efendi'nin Hāşiyetü'l-cedīde alā Şerhi İsamī'l-ferīde 'si farklı alanlarda ele alınan bu eserlere örnektir. [6]

3. İlgili Kavramlar

Mukaddimāt-ı Erbaa hem interdisipliner yapısı gereği hem de ele aldığı konunun dallı budaklı denebilecek yapısı dolayısıyla İslami ilimlerdeki pek çok önemli sorun ve teoriyi içinde barındırır. Burada tüm bunları ele almak mümkün olmamakla beraber iki tanesine değinilerek özetle bu sorunların ve bunlara yönelik teorilerin kapsamı verilmeye çalışılacaktır.

a. Husn-Kubh

Çevirilerinde tercüme zorlukları ve çatışmaları yaşanmakla beraber genellikle husn kelimesine iyilik, güzellik anlamı; kubh kelimesine ise kötülük, çirkinlik anlamları verilmektedir. İstilahta ise beş anlam üzerinden ele alınır:

İnsanın amaç ve çıkarlarına uygun olan şeye husn, olmayana ise kubh denir.

İnsanın tabiatına uygun olan şeye husn, olmayana kubh denir.

Kemal ifade eden sıfatlara husn, eksiklik ifade edenlere kubh denir.

Toplumda hoş karşılanıp övülen şeye husn, kınanan şeye ise kubh denir.

Allah tarafından sevaba layık görülen şeylere husn, cezaya layık görülenlere kubh denir. [7]

Bu açıklamalardan ilk dördünde husn kubhun tespitinin akıl yoluyla gerçekleştiğinde ittifak vardır. Asıl tartışma ise son madde üzerinde dönmektedir. Cebriyye ve Eş'ariyye mezheplerine göre son anlamıyla husn ve kubh şer'î, Mutezile ve Matüridiyye mezheplerine göre ise aklîdir. Eş'ariler ile Matüridiler arasındaki ayrım ileride ele alınacağı üzere iradey-i cüziyyenin yaratılmış olup olmaması sorununa dayanır. Bu konu şeriatın vürudundan

önce kişinin mükellefiyeti bahsinin de temelini oluşturur.

b. İnsan Fiilleri

Özgür irade ve kader konuları ile doğrudan ilgili olan bu hususta da mezhepler farklı tutumlar sergiler. İnsan fiilleri genelde ızdırārī ve ihtiyārī olarak ikiye ayrılır. Nefes almak, göz kırpma gibi ızdırārī fiillerin Allah tarafından yaratıldığı konusunda ittifak vardır. Mezhepler arası ihtilaf oturmak, kalkmak, konuşmak, yemek yemek gibi ihtiyari olarak adlandırılan fiillerin oluşum ve yaratılışı ile ilgilidir.

İnsanın kendi fiillerinin muhdisi olduğunu savunan Mutezile mezhebi, adalet ilkesi gereği kaderi reddeder. Mutezile'ye göre insan fiilleri iki zıttı elverişli ve kişide fiilden önce bulunan bir güç ile bu çoklu imkanları teke indiren iradenin birleşimi sonucu oluşur. Bu iradenin ontolojisi sorgulandığında ise çeşitli dāileri bulunduğu görülür. Bu dāiler doğal istek ve bilgiyi ifade eden yönlendirici nedenler ve tercihtir. Kişi yönlendirici nedenler ve tercihi doğrultusunda sahip olduğu çoklu gücü teke indirerek fiilini oluşturur. [8] Böylece kendi fiilinin sahibi olur ve ondan sorumlu tutulur.

Matüridi ve Eş'ari mezhepleri ise Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu söyleyen ayeti temel alarak insan fiillerinin de Allah tarafından yaratıldığını savunur. Fakat burada cebir anlayışından kaçınmak için İmam Matüridi'nin yönler teorisi geliştirilir ve kesb anlayışı benimsenir. Bu doğrultuda insan fiilini ona yönelmek süreti ile kesb eder ve Allah da bu fiili yaratır. Yani kul kāsib, Allah ise hālik olur. Fakat burada iki mezhep arasında da bir ayrışma mevcuttur. Maturidi mezhebine göre kişi, fiil anında yaratılan ve kişinin iki eşitten birine yönelmesini sağlayan bir güce sahiptir ve bu iki eşitten birine yönelmek suretiyle fiilini kesb eder. İrade-i cüz'îye adı verilen bu yönelme kişinin özgürlüğünün ve mükellefiyetinin temelidir. Eş'arilere göre ise irade-i cüz'îye de yaratılmıştır ve bu sebeple kul fiillerinde muhtar, ihtiyarında ise mecburdur.

4. Eş'arilerin Delili

Sadrüşşerīa'nın Mukaddimāt-ı Erbaa 'ın baş kısmında, kendisine cevap vermek amacıyla bu bölümü kaleme aldığı ve esasen Rāzī tarafından şekillendirilmiş olan Eş'arilerin husn ve kubhun şer'i oluşu üzerine iki delilini zikreder. Birinci delil, husn ve kubhun fiillerin zatına veya sıfatlarına ait nitelikler olması halinde arazın arazla kaim olması gerekeceğini bunun ise muhal olduğunu belirtir. İkinci delil ise biraz daha uzundur. Bu delile göre insanın fiillerini terk etmeye ya (a)gücü yetmiyordur ya da (b)yetiyordur. İlk ihtimal açısından, (a)zorunlu olan bir şeyin husn ve kubhundan bahsedilemeyeceği ittifakla kabul edilir. İkinci ihtimalde ise (b)kişinin fiili tercihe gücü yetmekle beraber, bu fiilin tercihinde tercih ettirici bir sebep ya (b1)vardır ya da (b2)yoktur. Burada tam sebepten yani fiili oluşturan sebeplerin tamamından bahsedilir. Tercih ettirici bir sebep yoksa(b2), fiil tesadüfidir ve tesadüfi durumlar için husn ve kubh nitelemesi yapılamaz. Tercih sebebinin olduğu (b1)durumda ise bu sebep ya (b1.i)faildir ya da (b1.ii)failin dışındadır. Tercih sebebi fail (b1.i) olamaz, çünkü bu durum teselsülü gerektirir. Failin dışında oluşan tercih sebebi (b1.ii) sağlandığında fiil ya (b1.ii.1) zorunlu olarak oluşur ki bu durumda ızdırārī olur, ya da (b1.ii.2)zorunlu olarak oluşmaz, bu durumda ise fiilin oluşumu tesadüfi olarak gerçekleşir ki bunun muhal olduğu yukarıda belirtilmişti. Öyleyse kulların fiilleri ızdırārīdir ve akıl onların husn ve kubhuna hükmedemez. [9]

5. Dört Mukaddimenin İçeriği

Sadrüşşerīa bu bölüme husn-kubh meselesinin zorluğundan bahsederek ve kendi aczini itiraf ederek başlar. Mukaddimelere geçmeden önce müellif, alimlerin bu kavramlara verdiği anlamlardan, Eş'arilerin ve Mutezililerin insan fiillerine ve husn-kubh meselelerine yaklaşımlarından bahseder. Ardından bir önceki bölümde ele alınan Eş'ari dellillerini özetler ve bu delillere karşılık kendi görüşünü inşa ettiği dört mukaddimesini açıklar. Bunlar özetle:

Fiilin, bir mastarının ifade ettiği anlamı (ika) bir de bu anlamın dış dünyadaki tezahürü (hāsıl bi'l-masdar) vardır. İkinci anlam dış dünyada mevcutken, ilk anlamın dış dünyada bir karşılığı yoktur. Burada Sadrüşşerīa, fiilin varlığı ve mahiyetini sorgulayarak ontolojik bir analiz ortaya koyar. İkanın dış dünyada varlığı olmaması,

üçüncü mukaddimede ele alınacak olan haller teorisinde kullanılmak üzere zemin teşkil eder. Bu noktada şunun anlaşılması önemlidir: Hâsıl bi'l-masdar (mümkün varlık), imkanın (hal) bir sonucudur. Ayrıca fiilin bu ontolojik analizde ele alındığı haliyle Eş'arilerin birinci delili iptal edilmiş olur. Çünkü hâsıl bi'l-masdar anlamıyla fiil mevcuttur.

Tüm mümkünlerin (örneğin hâsıl bi'l-masdarın) varlığı bir mucide bağlıdır. Mümkünü oluşturan şartlar bütünü gerçekleştiğinde mümkünün varlığı zorunlu, oluşmadığında ise imkansızdır. Bu ontolojik olarak bağımlı zorunluluk için, İbn Sina tarafından terimleştirilmiş "vücüb bi'l-gayr" ifadesi kullanılır. Bu ise Sadrüşşerîa'nın felsefi terimleri alımlayarak klasik sorunlar üzerine teori üretme özelliğine güzel bir örnek teşkil eder. Ayrıca Sadrüşşerîa bu mukaddimede mümkün ile tam sebepleri arasında zamansal veya ihtiyaca dayalı bir öncelik sonralık ilişkisi olmadığına vurgu yaparak filozofları eleştirir ve sebeplerin tam olarak oluşumu ile mümkünün oluşumu arasında sadece mantıksal bir öncelik sonralık ilişkisi bulunduğunu, fiziksel olarak bunların eş zamanlı gerçekleştiğini ifade eder.

Mümkünlerin oluşum şartlarından en az bir tanesi ne var ne de yok olmakla nitelenebilen "hal" cinsinden olmalıdır. Mümkünün varlık şartlarının tamamının kadim olması halinde mümkünün de kadim olması gerekeceği için ilk olarak bu ihtimali eleyen Sadrüşşerîa, ardından bu şartlar bütününe tamamının mevcut, tamamının mādum ve mevcut ve mādumların karışımı olması durumlarını tek tek ele alarak bunların imkansızlığını ortaya koyarak; bu şartlardan en az birinin ne var ne yok bir unsur olması gerektiği sonucuna ulaşır. Hâsıl bi'l-masdar anlamındaki dış dünyada varlığı bulunan fiilin oluşumu için bu şart, ne var ne yok statüsündeki ikidir.

Tercih edicisiz bir var oluş geçersizdir. Bu tercih (irade) ya iki eşit durumdan birine ya da mercuha taalluk eder. Sadrüşşerîa bu mukaddimede bir irade tanımı yaparak inşa ettiği sisteme özgür iradeyi yerleştirir. Bu tanım şöyledir: "İrade bir sıfattır ve görevi de şudur: Fail onun vasıtasıyla iki eşitten birini ya da aşağı olana diğerine tercih eder." [10] Mütakellim özgür iradenin ispatına verdiği önemi, ispat-ı vacip delillerinden en güçlüsünün "Mümkünün her iki ihtimalinden birinin tercih edicisiz ortaya çıkması imkansızdır" önermesi olduğunu ifade ederek ortaya koyar.

Böylece Sadrüşşerîa filozoflara karşı Allah'ın, Eş'arilere karşı da insanın özgür iradesini savunduğu dört maddesini tamamlar. Düşünür, tüm fiiller için geçerli bir zarurilik görüşünü çürüttüğüne inanır. Ona göre ihtiyari fiiller, insanın yine Allah tarafından yaratılmış iki eşite ve aşağı olana muktedir olan gücü ne var ne yok durumundaki yönelme ile herhangi bir zorlama olmaksızın yönlendirmesi ile Allah tarafından yaratılır. Böylece ihtiyari fiillerin kulun kesbi ve Allah'ın yaratması ile oluştuğu anlaşılmış olur. Fiillerin husn ve kubhunun onu yaratmakta değil, kesb etmekte olduğunu söyleyen müellif; hem Allah'ı bütün kötülüklerden tenzih etmiş hem de kulun sorumluluğu için alan açmış olur. Sadrüşşerîa ayrıca, kulun fiillerinde özgür oluşunu zaten vicdani bir bilgi ile bildiğinin altını çizerek 6. Mukaddimât-ı Erbaa'nın Önemi Sadrüşşerîa Hanefi-Maturidi ekolün müteahhirün ve şerh ve haşiyeler dönemlerini anlamak için önemli bir isimdir. Dört mukaddime literatürü kısmında görüldüğü gibi müellif, kendisinden sonra gelen pek çok alimin dikkatini çeker, onların şerh ve haşiyelerine konu olur ve sonraki dönemlere yeni bir literatür bırakır. Onun katkıları, alana kattığı yeni kavram ve teorilerin yanı sıra Hanefi fıkhi ve Matüridi kelamı için felsefi kavram ve metotları sistemli bir şekilde adapte etmesinden kaynaklanır. Sadrüşşerîa eserlerinde bir şeyi ilk olarak kendisi yaptığında "bunu ilk ben söyledim" gibi ifadeler kullanan bir yazardır. Ele alınan bağlamda onun ilklerinden en önemlisi insan fiillerinin ontolojisini incelerken "ika" kavramını kullanmasıdır. İlk defa Sadrüşşerîa tarafından kullanılan ika kavramı ve onun mahiyeti, sonraki Matüridi kelimacılar tarafından genişletilip zenginleştirilerek insan fiilleri konusunun merkezini teşkil edecektir. Sonraki kelimacılar buna irade-i cüziyye, azm-ı musammem gibi farklı isimler verse de benzer anlam alanı içinde çalışmalarını sürdürür. Yönelme ontolojik olarak hal kategorisine yerleştirilmiş, ne var ne yok olduğu için yaratılmadığına kanaat getirilmiş ve böylece insanın özgürlüğü ve Allah'ın yaratıcılığı korunmuş olur. İnsanın mükellefiyeti ve fiillerin husn ve kubhu da bu yönelme üzerinden temellendirilir. Sadrüşşerîa eserinde felsefi kavram ve metotları başarılı bir şekilde fıkhi usulü ve kelam sorunlarına adapte eder. Onun hal teorisine baş vurarak üçlü varlık kategorisi benimsemesi, İbn Sina'nın zihni varlık kategorisini kapsayan

ontolojisini anımsatmanın yanında köklerini klasik kelam metinlerinde bulur. Vacip bi-gayrihi ve vacip bi-zatihi gibi yine ilk defa İbn Sina'da görülen kavramları, insan fiillerinin ontolojisinde husn ve kubh gibi klasik bir meseleyi sorgularken kullanmak suretiyle kelama ve fıkıh usulüne ustaca adapte ettiği görülür. Ayrıca her ne kadar filozofları eleştirmek için sebeple sonuç arasındaki zamansal ve ihtiyaca dayalı önceliği reddetmiş olsa da kabul ettiği mantiki öncelik yaklaşımının, İbn Sina'nın etkin sebep ile gai sebep arasında kurduğu ilişkide de kullanıldığı görülecektir. Sonuç olarak Sadrüşşeria'nın döneminin şartlarına uyum sağlamakla beraber Hanefi-Maturidi çizgisini koruduğu ve bu ekolleri zamanına taşıyarak orijinal katkılar sunduğu anlaşılabacaktır. Sonuç Mukaddimât-ı Erbaa, içinde yazıldığı ortam ve tarihsel bağlamları ile anlaşılmalı muhtaç bir kitap bölümüdür. Mütahhir dönemi kendi dinamikleri ve hazırlayıcı unsurları ile okumak, dönemin ve o dönemde kaleme alınmış eserlerin anlaşılması için elzemdir. Dolayısıyla İbn Sina, Gazali, Râzî gibi alimleri, onların eserlerini ve onların İslami ilim geleneğine katkılarını bilmek incelenen metnin daha iyi anlaşılması için gereklidir. Ayrıca bu metni anlamak ahval teorisi, kesb teorisi gibi kelami teorileri; husn ve kubh, insan fiilleri, özgür irade, teklif, kader, cebir ve sorumluluk gibi fıkhi ve kelami sorunları; kelam ve felsefe alanlarının ontolojilerini bilmeyi gerektirir. Çok yönlü bir yazar olan Sadrüşşeria'nın disiplinler arası bağlar kurduğu ama temelde bir fıkıh usulü kitabı olan et-Tavzih adlı eserinde yer alan Mukaddimat-ı Erbaa , husn ve kubh meselesinde Eş'ari yaklaşıma bir cevap olarak şekillendirilmekle beraber gerek filozoflar gerekse Mutezile gibi İslam geleneği içindeki diğer okullara da cevaplar üretir ve kendisinden sonraki Hanefi-Maturidi çizginin konuya yaklaşımlarında yönlendirici kaynak halini alır. Eser insanın özgür iradesini ve fiillerin husn ve kubhunun onları kesb etmeye bağlı olduğunu ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar ve insanın mükellefiyetini de bu kesb üzerine inşa eder.

Böylece Sadrüşşeria filozoflara karşı Allah'ın, Eş'arilere karşı da insanın özgür iradesini savunduğu dört maddesini tamamlar. Düşünür, tüm fiiller için geçerli bir zarurilik görüşünü çürüttüğüne inanır. Ona göre ihtiyari fiiller, insanın yine Allah tarafından yaratılmış iki eşite ve aşağı olana muktedir olan gücü ne var ne yok durumundaki yönelme ile herhangi bir zorlama olmaksızın yönlendirmesi ile Allah tarafından yaratılır. Böylece ihtiyari fiillerin kulun kesbi ve Allah'ın yaratması ile oluştuğu anlaşılmış olur. Fiillerin husn ve kubhunun onu yaratmakta değil, kesb etmekte olduğunu söyleyen müellif; hem Allah'ı bütün kötülüklerden tenzih etmiş hem de kulun sorumluluğu için alan açmış olur. Sadrüşşeria ayrıca, kulun fiillerinde özgür oluşunu zaten vicdani bir bilgi ile bildiğinin altını çizer.

6. Mukaddimât-ı Erbaa 'nın Önemi

Sadrüşşeria Hanefi-Maturidi ekolün müteahhirün ve şerh ve haşiye dönemlerini anlamak için önemli bir isimdir. Dört mukaddime literatürü kısmında görüldüğü gibi müellif, kendisinden sonra gelen pek çok alimin dikkatini çeker, onların şerh ve haşiyelerine konu olur ve sonraki dönemlere yeni bir literatür bırakır. Onun katkısı, alana kattığı yeni kavram ve teorilerin yanı sıra Hanefi fıkhi ve Matüridi kelamı için felsefi kavram ve metotları sistemli bir şekilde adapte etmesinden kaynaklanır.

Sadrüşşeria eserlerinde bir şeyi ilk olarak kendisi yaptığında "bunu ilk ben söyledim" gibi ifadeler kullanan bir yazardır. Ele alınan bağlamda onun ilklerinden en önemlisi insan fiillerinin ontolojisini incelerken "ika" kavramını kullanmasıdır. İlk defa Sadrüşşeria tarafından kullanılan ika kavramı ve onun mahiyeti, sonraki Matüridi kelimciler tarafından genişletilip zenginleştirilerek insan fiilleri konusunun merkezini teşkil edecektir. Sonraki kelimciler buna irade-i cüziyye, azm-ı musammem gibi farklı isimler verse de benzer anlam alanı içinde çalışmalarını sürdürür. Yönelme ontolojik olarak hal kategorisine yerleştirilmiş, ne var ne yok olduğu için yaratılmadığına kanaat getirilmiş ve böylece insanın özgürlüğü ve Allah'ın yaratıcılığı korunmuş olur. İnsanın mükellefiyeti ve fiillerin husn ve kubhu da bu yönelme üzerinden temellendirilir.

Sadrüşşeria eserinde felsefi kavram ve metotları başarılı bir şekilde fıkıh usulü ve kelam sorunlarına adapte eder. Onun hal teorisine baş vurarak üçlü varlık kategorisi benimsemesi, İbn Sina'nın zihni varlık kategorisini kapsayan ontolojisini anımsatmanın yanında köklerini klasik kelam metinlerinde bulur. Vacip bi-gayrihi ve vacip bi-zatihi gibi yine ilk defa İbn Sina'da görülen kavramları, insan fiillerinin ontolojisinde husn ve kubh gibi klasik

bir meseleyi sorgularken kullanmak suretiyle kelama ve fıkıh usulüne ustaca adapte ettiği görülür. Ayrıca her ne kadar filozofları eleştirmek için sebeple sonuç arasındaki zamansal ve ihtiyaca dayalı önceliği reddetmiş olsa da kabul ettiği mantiki öncelik yaklaşımının, İbn Sina'nın etkin sebep ile gai sebep arasında kurduğu ilişkide de kullanıldığı görülecektir. Sonuç olarak Sadrüşşeria'nın döneminin şartlarına uyum sağlamakla beraber Hanefi-Maturidi çizgisini koruduğu ve bu ekolleri zamanına taşıyarak orijinal katkılar sunduğu anlaşılabacaktır.

Sonuç

Mukaddimât-ı Erbaa, içinde yazıldığı ortam ve tarihsel bağlamları ile anlaşılmalı bir kitap bölümüdür. Mütahhir dönemi kendi dinamikleri ve hazırlayıcı unsurları ile okumak, dönemin ve o dönemde kaleme alınmış eserlerin anlaşılması için elzemdir. Dolayısıyla İbn Sina, Gazali, Râzî gibi alimleri, onların eserlerini ve onların İslami ilim geleneğine katkılarını bilmek incelenen metnin daha iyi anlaşılması için gereklidir. Ayrıca bu metni anlamak ahval teorisi, kesb teorisi gibi kelami teorileri; husn ve kubh, insan fiilleri, özgür irade, teklif, kader, cebir ve sorumluluk gibi fıkhi ve kelami sorunları; kelam ve felsefe alanlarının ontolojilerini bilmeyi gerektirir.

Çok yönlü bir yazar olan Sadrüşşeria'nın disiplinler arası bağlar kurduğu ama temelde bir fıkıh usulü kitabı olan et-Tavzih adlı eserinde yer alan Mukaddimat-ı Erbaa, husn ve kubh meselesinde Eş'ari yaklaşıma bir cevap olarak şekillendirilmekle beraber gerek filozoflar gerekse Mutezile gibi İslam geleneği içindeki diğer okullara da cevaplar üretir ve kendisinden sonraki Hanefi-Maturidi çizginin konuya yaklaşımlarında yönlendirici kaynak halini alır. Eser insanın özgür iradesini ve fiillerin husn ve kubhunun onları kesb etmeye bağlı olduğunu ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar ve insanın mükellefiyetini de bu kesb üzerine inşa eder.

Kaynakça

Barlak, Muzaffer. Husûn-Kubuh: İyilik ve Kötülüğün Kaynağı . Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Cengiz, Yunus. "Kelâmî Metinlerin Güncelleştirilmesinde Bir İmkân Olarak 'Eylem Teorisi': Kadı Abdülcebbar Örneği". Dînî ve Felsefî Metinler: Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu . ed. Bayram Ali Çetinkaya. 2/781-804. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 2012.

Cürcânî, Seyyid Şerif. Telvîh Hâşiyesi . thk. Emine Nurefşan Dinç. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

Köksal, Asım Cüneyt ve Dönmez, İbrahim Kâfi. "Usûl-i Fıkıh". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi . 42/201-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Köksal, Asım Cüneyt. "İslam Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlakiliği Meselesi -Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş". İslam Araştırmaları Dergisi 28 (2012), 1-43.

Özen, Şükrü. "Sadrüşşeria". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi . 35/427-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Özen, Şükrü. "Tenkîhu'l-usûl". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi . 40/454-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Sadrüşşeria, es-Sânî. "İyilik ve Kötülük Akıl ile Tespit Edilir". çev. Süleyman Tuğral. Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-i . ed. Recep Alpyağıl. 3/1116-1132. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

Sadrüşşeria, es-Sânî. et-Tavzih fî halli gavāmizi't-tenkih . haz. Muhammed Adnan Derviş. 2 Cilt. Beyrut: Da'ru'l Erkam, 1998.

[1] Şükrü Özen, "Sadrüşşeria", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/427.

- [2] Asım Cüneyt Köksal, " İslam Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlakiliği Meselesi -Mukaddimât-ı Erbaa'ya Giriş ", İslam Araştırmaları Dergisi 28 (2012), 4.
- [3] Özen, "Sadrüşşerîa", 35/428.
- [4] Asım Cüneyt Köksal ve İbrahim Kâfi Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/206.
- [5] Köksal, "İslam Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlakiliği Meselesi", 5.
- [6] Köksal, "İslam Hukuk Felsefesinde Fiillerin Ahlakiliği Meselesi", 6-8; Şükrü Özen, "Tenkîhu'l-usûl", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/456.
- [7] Muzaffer Barlak , Husûn-Kubuh: İyilik ve Kötülüğün Kaynağı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 73-74.
- [8] Yunus Cengiz, "Kelâmî Metinlerin Güncelleştirilmesinde Bir İmkân Olarak 'Eylem Teorisi': Kadı Abdülcebbar Örneği", Dînî ve Felsefî Metinler: Yirmibirinci Yüzyılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama Sempozyumu , ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi, 2012), 2/803-804.
- [9] Sadrüşşerîa es-Sânî, "İyilik ve Kötülük Akıl ile Tespit Edilir", çev. Süleyman Tuğral, Din Felsefesi Açısından Mâtürîdî Gelen-Ek-i , ed. Recep Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 3/1118.
- [10] Sadrüşşerîa, "İyilik ve Kötülük Akıl ile Tespit Edilir", 3/1122.